

SPRAVEDLNOST VE STARÉM ZÁKONĚ

Milan Balabán

JUSTICE IN THE OLD TESTAMENT Justice (*zedaqa, dikaiosyne, iustitia*) is originally "metaphysics" rather than the essential ethical orientation of society. It is "God's milieu" in which the main being is a king and the religious aspect is a cult. Justice signals the mystery of the fact that God is at work in Israel and subsequently in the entire world. The "incarnation" of justice is practice guaranteed by the regulation of law. In Israeli-Jewish history, the Lord's justice has been promoted mainly by prophets. The prophet Amos adopted a radical stand in favour of poor and exploited people. Justice will be fully realized only in the eschatological future.

Spravedlnost je jedním ze stěžejních pojmů starozákonní Bible. I když tzv. původní představa spravedlnosti, vzniklá ve starověkém západosemitském obvodu, se liší od toho, co si pod „spravedlností“ představujeme my, evropští křesťané, není asi náhodné, že ještě dnes i pubertální dítě pocitově ví, že spravedlivé je to, co „má být“, co neškodí nevinnému nebo ohroženému, nýbrž je mu oporou. Znam mládežníky a mládežnice, kteří nevědí nic o nějaké „boží existenci“, v kostele nebyli, Bibli v rukou neměli, a přece najednou vykřiknou (nebo si povzdychnou): „To není spravedlivé“. To znamená, že se přes všechna století, ba tisíciletí navzdory všem přerывům náboženského života, ale i dějinným posunům a revolucím, udrželo povědomí, že **spravedlnosti je zapotřebí**, že bez ní to prostě nejde.

Předběžné připomínky

1. Idea spravedlnosti, zvěstně ztvárněovaná a kontextovaná ve starozákonních tradicích, je vyjadřována více pojmy či termíny; stěžejní je však c-d-k (možno přepsat i jako s-d-q, hebrejskými literami פ-ד-ק); to znamená v širším, někdy obecném užití být spravedlivý, stát v záležitostech osobního i společenského života na pravém místě, konat to, co je v souladu s vysokými normami Božích nároků a požadavků.

Kontextovými pojmy, jež však nejsou (zcela) synonymní, jsou š-l-m (ש-ל-מ) = být, žít v pokojném stavu duše a působit k míru a narovnání ve společnosti; š-p-t (ש-פ-ט) = soudit, rozsuzovat, působit očistně nebo reha-

bilitačně v osobní nebo dějinné krizi; ch-n-n (ח-נ-נ) = být milostivý, smilovat se; *chén* znamená, milost, přízeň; ch-s-d (ח-ס-ד) = být milosrdný; ale i ch-k-m (ח-כ-מ) = být moudrý, (z)moudřet, činit moudrým. Bylo by možné uvést i některé jiné „termíny“ z širšího kontextového okruhu.

Typickým spojením je spárování spravedlnosti (c-d-k, *cedáká*) a soudu (š-p-t, *mišpát*). Místo kralického „soud“ zvolil ČEP v řadě míst výraz „právo“. Citujme: *Vyvýšen je Hospodin, jenž... naplňuje Sijón spravedlností a právem* (Iz 33,5). „Soud“ a „spravedlnost“ mnohde obsahově splývají, poněvadž soud (upozorňuje na to proslulý pražský starozákoník S. Daněk ve své převratné přednášce *Verbum a fakta Starého zákona*) znamená spíše rehabilitaci a nápravu na základě upřímného obrácení, než soudní řízení, které vede k odsouzení provinilce.

Vraťme se k **c-d-k**. Tento hebrejský kořen většina lidí nezná, ale dost lidí ví, nebo tuší, kdo je CADIK; ví, že je to židovské označení člověka „čestného, poctivého, morálního, zbožného, bohabojného a horlivého při plnění náboženských povinností“.¹ Řecký překlad hebrejského *cedáká* je *dikaiosyné*, latinsky *iustitia*.

2. Původní význam c-d-k je být věrný společnosti, být s ní solidární v možných krizích nebo mravních spletích, ale také: být obdařen ochotou zachránit, spasit a vyzařovat tuto (léčebnou) sílu do svého okolí. „Cadikový“ člověk má sklon k dobročinnosti a nešetří almužnami. To vše krystalizuje k myšlence **správného pořádku ve smyslu normativního Božího řádu**, napomáhání právu a vyrovnání sociálně – náboženských hladin ve společnosti.

3. Spravedlnost není jen zřetel etiky, je to spíše „metafyzika“; jde o obsahovou polohu zakotvenou v zóně božského, jejím prostorem je původně (zvláště ve starších dobách) bohoslužebná sféra, konkrétní kultická zařízení. Vztahuje se k Bohu (jakkoli se jmenuje), pánu a pořadateli světa. Pokud se dá mluvit o spravedlnosti na základě biblických svědectví, pak musíme počítat jedině s Boží spravedlností. Jiné spravedlnosti není. Boží spravedlnost reprezentuje původně král a teprve prostřednictvím krále, který byl o každém novoročí rituálně uváděn na trůn (srov. tzv. královské Žalmy, např. Ž 2), mohl žít a zastávat spravedlnost každý izraelský věřící; teprve později to bylo aplikováno na lidi vůbec. Nepřehlédněme, že tzv. desatero (Ex 20) je uvedeno Hospodinovým sebevyznáním: *Já jsem*

¹ Ja'akov Newman, Gavri'el Sivan. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a terminů*. Praha, Sefer 1992, heslo cadik.

tě vyvedl z egyptské země. Ale i jinde, mimo Izrael, je to božstvo, které předává člověku, konkrétně králi, své příkazné a naprosto závazné normy. Slavný babylonský král Chammurabi přijal (svůj) zákoník od slunečního božstva Šamaše. Spravedlnost spočívala v králově loajalitě vůči Bohu; to znamenalo, obecně vzato, správné, loajální chování před bohy; z toho plynul dlouhý neútrapný život. Spravedlnost nebylo tedy možno oddělit od věrnosti Bohu, loajalitě vůči stávajícímu králi, praktikování bohoslužby a také (zvl. později) osobní zbožnosti. Na těchto základech bylo možno postavit „sociální“ politiku, již proroci rozuměli jako **ochraně slabých**.

Mytické a bohoslužebné pozadí starozákonní spravedlnosti lze exegeticky nahmatat v některých příbězích (narrativech) Starého zákona. Nalistujme v knize Genesis 14. kapitolu o „bitvě králů a vítězství Abramově“ (nadpisek ČEP). Po vítězství nad koalici výbojných králů vyšel válečníkovi Abramovi v ústrety šálemský král Malkísedek neboli Král spravedlnosti. Tento „král“ je nehistorický, podle Listu Židům neměl tento „král spravedlnosti a pokoje“ otce, matku, předky, kotvil ve věčnosti, byl „podoběn synu Božímu“ (Žd 7,3). Tato nadhistorická postava figuruje ve starozákonním podání jako kněz Boha Nejvyššího (hebrejsky 'El 'Eljón)), je muž „patří nebesa i země“ (v. 19), tedy samotnému Stvořiteli veškerenstva. Spravedlnost je spojená s pokojem, jehož symbolem se stal Jeruzalém – Město pokoje, je tedy záležitostí principiálně **nadpozemskou**, mimosvětskou, ryze **duchovní**.

Úrovně a cílení spravedlnosti

1. Spravedlnost vyjevuje **tajemství Božího působení** v Izraeli a ve světě

Spravedlnost (ukazují to zvěstně pestře zvláště Žalmy) není zdařilá lidská konvence, idea zkonstruovaná na podkladu dějinně širokých zkušeností nebo chtěný ideál vzniklý jako výkřik v mizérii lidských myšlenek a citů a rdousícího nepráva, často s chutí trpěného politickou reprezentací společnosti. Spravedlnost je **manifestace Boží přítomnosti**. Je to, jak řečeno, něco mimozemského a mimokosmického, něco **svatého**, svatost sama, něco, co jako kultické theatrum případně symbolizuje nebo aspoň ilustruje Boží průnik do lidské společnosti. Adekvátní pro zvěstování spravedlnosti je **bohoslužebný prostor**. V Ž 40,10 vyznává žalmista: *Zvěstoval jsem spravedlnost ve velkém shromáždění*. Nebylo to žádné teoretické prohlášení o lidských právech, nýbrž osobní konfese člověka, kterého Hospodin vytáhl z „jámy zmaru“ (hebrejsky *bór šá'ón*), postavil ho na pevně, zba-

vil ho horibilní idolatrie a naučil ho doufat (b-t-ch) ve svoji záchrannou přítomnost a „protesal mu uši“ (40,7b), aby slyšel i ty Boží jemnosti („sotvaslyšitelnosti“), které nabízejí vysvobození z obludného sevření zlovolných lidí i démonů. V tomto Žalmu je použito podstatných jmen *cedek* a *cedáká* tedy v mužském i ženském rodu. *CEDEK* je stav, ustavení (skoro: ústava), **Boží ovzduší**, to, co nás předchází a stojí před námi jako ustavičná Boží nabídka. *CEDÁKÁ* je naprosté přijetí, vdechování „Božského prostředí“ (srov. P. Teilhard de Chardin), aplikace Ráje do mé lidské zahrádky (navzdory všem ohradám a hradiskům odporu).

A tady dochází k interakci mezi Bohem a člověkem, mezi Božím Ty a mým Já – formulováno buberovsky.

2. Spravedlnost jako praxe

a. *spravedlnost jako instituce hájící konkrétní právo*

Ve starém Izraeli byla **právní ustanovení** páteří nábožensko-národního společenství i účinnou obranou bezpečnosti a integrity každého jednotlivce (ovšem jen, nebo především jako spříseženec tohoto společenství). Deuteronomium tato právní ustanovení shrnuje.

V Dt 16–26 jsou tato práva definována (možná re-definována): zákon pro soudce, pro krále, pro lévijské kněze, zákon o útočištných městech, zákon pro svědky, pokyny pro dobývání měst, řád očisty od krveprolití a jiná ustanovení; mezi nimi je pro naše tématické úvahy důležitá „ochrana potřebných a opuštěných“ (Dt 24). Už sám výčet těchto témat nejen ilustruje, nýbrž i dosvědčuje, jak výsostnou roli hrálo právo v Izraeli (právo – jako „spravedlnost“ a „soud“).

Právo v Izraeli mělo být zajištěno institučně. Etika bez institučního podkladu (spíše než základu) neexistovala, také dnes je tzv. etika bez vnějšně právního zajištění jen idealitou, jež dává průchod přáním existenční a existenciální povahy a je nesena jakýmsi snem či sněním.

V „zákonu pro soudce“ (nadpisek ČEP) stojí: *Ve všech tvých branách, které ti Hospodin ...dává, si ustanovíš soudce (šofetím) a správce (šoterím). Budou soudit (š-p-t) lid (há'ám) podle spravedlivého práva (měšep-pat-cedek) – 16,18.* Tito funkcionáři práva nesměli podnikat nic, co by bylo opakem práva, co by je veřejně zkřivilo a potupilo. Stranictví nepřicházelo vůbec v úvahu. Hroznou věcí by bylo braní úplatků (*šochad*). „Slova spravedlivých“ (*dibré caddikím*) jsou odsouvána a nakonec znevěrohodněna. Principiálním orientačním příkazem je: *Budeš usilovat o spravedlnost*.

vedlnost a jen o spravedlnost (cedek cedek tirdof) – 16,20. Jinak mizí Izraeli doslova půda pod nohama, země zaslíbená se promění v zemi mrtvých stínů. Tomuto **úsilí o spravedlnost** je oporou zbožnost (možná můžeme říci víra), která se nedá svést atraktivností cizích kultů (posvátné kůly, stromy a sloupy), které se přičí Hospodinově svatosti. Rozkreslením hospodinovské a proto též izraelské spravedlnosti je 24. kapitola Deuteronomia. Hospodin tu vyžaduje „ochranu potřebných a nužných“ (nápisek ČEP). Izraelský hospodář nesmí utiskovat nádeníka, lidi chudobou zbídačené nebo příselce (hosty – *gér*). Nikdy se nesmí zapomenout na bezdomovce (*gér*), sirotka (*játóm*) a vdovu (*almáná*) – 24,21. Čím bezvýznamnější (nebo spíše nepatrnější) je člověk v izraelské společnosti, tím více spravedlnosti mu má být přiděleno; vidno, že spravedlnost se tu snoubí s milosrdenstvím.

b. *Hospodinovu spravedlnost prosazovali svatí karatelé a proroci*

U proroků, zvláště písemných, zní, někdy syčí, ostrý kritický sociální tón, někdy jako rada, nebo varování, hněvný křik – jako hvizd ohlašující Boží (Hospodinovy) tresty a soudy.

Velmi výrazně, jakoby až odpudivě, se hlásí o slovo Ámos, patřící k nejstarším písemným prorokům. Někde se objeví (celé) výčty nepravostí, které tento (původně) zemědělský velkopodnikatel pranýřuje. Prodávání „spravedlivého a ubožáka“ za pár opánků, zabavování oděvů, vydřené pokuty propíjené v pitkách (Am 2,6-8). A to vše kombinováno se sexuální nevázaností a ve stínu kultu v Bét-élu, kde byl kenaánský Baal k nerozlišení propojen s izraelským Hospodinem (Am 7 aj.). Co jsou platné nápadně mnohé oběti zatěžující oltáře, když ubožáci (*ebjóním* = potřební, ubozí, bídní) jsou v bráně (*ša'ar*), tedy v místě, kde se oficiálně konaly soudy (srov. Rt 4,1nn; Př 31,23; Am 5,10), „odstrkování“ (Am 5,12b). Hospodin očekává od Izraelců, že budou „hledat dobro a ne zlo“, a že zlo budou nenávidět a dobro milovat (*'-h-b tób*) – 5,15. Kultické „brnkání na harfy“ pozbývá v životě mimo spravedlnost a dobro svůj význam. Proto je nezbytné dát průchod tomu, co platí a musí účinně platit: *Ať se valí právo jako vody, spravedlnost jako proudící potok* (Am 5,24). Boží lidé se mají, jak to vyjadřuje zesnulý starozákonník V. A. Žák,² „naučit praktické službě lásky“, a to „ve vztazích politických, sociálních a ekonomických“. Valení vod má i hrozebný aspekt: „Kde se člověk... Božímu zákonu lásky... staví

² V. A. Žák. *Pozvání k Bohu. Výklad knihy proroka Ámose*. Praha, ECM 1992.

silácky... do cesty, hyne kdesi v zatopeném údolí svých sobeckých zájmů...³ Podobný důraz na právo a spravedlnost je i u jiných proroků. Tak Deuteroizajáš sžíravě útočí na čistě formalisticky pojatý púst. Pravým pústem, který má předcházet púst kultický, je připravenost dát ujařmeným volnost, lámat chléb hladovému, obléknout nahého (Iz 58,6-10). První Izajáš horlí: zakrochte proti násilníkovi, dopomozte k právu sirotkovi, ujměte se pře vdovy (*ribú 'almáná*) – Iz 1,17b.

V knize Žalmů a v Přísloví, v nichž se k nám obracejí svatí karatelé a anonymní Hospodinovi zvěstní pověřenci, je spravedlnost tematizována zřetelem izraelské (nebo židovské) mravnosti; tato mravnost není tu pouhou zvykovou etikou (ostatně pojem etiky hebrejská Bible nezná), nýbrž **moudrostí** (*chochmá*); tato moudrost se přisycuje i z mudrosloví mimoizraelského, především egyptského. Žalmista se někdy ocitá v podivném, protibožském vakuu. Hospodinova spravedlnost je pro něj věcí života a smrti: *Dopomoz mi, Hospodine k právu (šáfeténí jhvh kecidki)* – Ž 9,1. To je víc než rehabilitace. Tady je Boží „soud“ (*mišpát*) osobním azylem žalmistovým. Hospodinův muž (se zvěstným posláním v Hospodinově pozemské obci) vyjadřuje naději, že Hospodin *povede při s lidmi (jhvh jádín 'ammím)* – vlastně (celými) národy. Jde o existenciální zápas s konkrétními nepřáteli. Nemusí jít o nepřátele mimo izraelské společenství, nepřátele ve vlastních řadách jsou ti nejzavilejší. Žalmista však ví, že *Bůh je spravedlivý soudce (elohím šófét caddík)*. Všichni pozemští soudcové a „činitelé práva“ mají a musí vycházet z práva a spravedlnosti Boží. Hospodinova spravedlnost (*cedek*) je žalmistovým pramotivem. Spravedlnost radikálně transcendentního rázu pudí žalmistu k oslavování a chválení (hebrejské *j-d-h* = přiznávat se, vyznávat, vzdávat díky). V pozadí je nouze spasení (v celostním rozměru), vyznání vin a oslava Boží blízkosti a přízně. Tak se pojem spravedlnosti ocitá ve žhavé obsahové blízkosti s vyznáváním a chválením Hospodina. Téma spravedlnosti je dosti četné v knize Přísloví. Tato kniha, která zkoumá obecné „etické“ roviny člověka, ať je jakéhokoli náboženského vyznání (nebo „nevyznání“) jsou jakási exercicia – návody, jak v duchu moudrosti, kořenící v naprosté úctě k Bohu, si prozíravě osvojit nejen kázeň (vnitřní i vnější disciplínu), nýbrž i spravedlnost (*cedek*), právo (*mišpát*) a přímost (*měšárím*). Poklady světa, byť magického charakteru, člověku ve strmé nouzi neprospějí, kdežto *spravedlnost vysvobodí od smrti (cedáká taccil mimmávet)* – Př 10,2. Život je na *stezce spravedlnosti (be'orach-cedáká chajjím)* – 12,28.

³ Tamtéž, str. 75.

V zoru mudroslovců je spravedlnost ztotožnitelná se samotným životem. Spravedlnost je záhodno rozsívat (z-r-') – jako obilná zrna (Př 11,18). Toto rozsévání je těžká práce, jako práce poctivého zemědělce.

Spravedlnost je však i rozměr a založení všeho, co se týká celého národa: *Spravedlnost vyvyšuje pronárody (gój), kdežto hřích (chattá't) je národům (le'ummim) pro potupu (Př 14,34)*. Spravedlnost má i dosah politický a v pravém smyslu „lidový“.

3. Spravedlnost jako Hospodinův zákon

Ve Starém zákoně se často vyskytuje pojem, který vyjadřuje celou Boží vůli a nárokuje si poslušnou pozornost každého věřícího, a v nejširším smyslu i každého člověka. Tímto pojmem je **tórá** – Zákon. Slovo „zákon“ zní až příliš juristicky. Vykladači svatého Písma vědí, že *tóra* znamená radu, pokyn či souhrn pokynů, nejpřipadnějším termínem je **učení**, naučení, vyučování. (Martin Buber překládá „Lehre“.) Učení a Spravedlnost jsou pojmy souvztažné. Boží „Zákon“ je dílnou, kde se učnové víry učí jednat správně, zastávat zde a nyní právo člověka, který se ocitne (často zavidlostí nepřátel) v situaci, kde jako by právo neplatilo, nebo jako by o právu rozhodovali mocní. Žalmista prosí: *Pohled' na mé pokoření ('oní), braň mě, vždyť se na tvůj Zákon (tóra) nezapomínám. Ujmi se mé pře (rib) a zastaň se mne (Ž 119,153)*. To skýtá žalmistovi jistotu, že unikne i z obchvatu nepřátel, kteří ohrožují nejen jeho tělesno, nýbrž i duši, jeho nitro a svaté intimno. Sebevýroky Boží zformulované pro potřebu člověka Božími heraldy jako „svaté výroky“ (říkáme též Písmo svaté) jsou spolehlivé, trvalé, neohrožitelné a neohryzatelné, vystihují **to, co má být a proto i bude**: *To hlavní v tvém slovu (dábár) je pravda ('emet), každý soud tvé spravedlnosti (kol-mišpat cidkechá) je věčný (le'ólám) – Ž 119,160*. *Tóra* je pojem poměrně mladý, starý Izrael jej neznal, nebo jen ve smyslu konkrétní věštby. Pojem spravedlnosti byl znám mnohem dříve, i když neměl ty obsahové konotace a souvislosti, které tam skoro automaticky vkládáme my sami. S jistou nadsázkou by snad bylo možno říci, že „spravedlnost“ (*cedek / cedáká*) je „tórou před tórou“.

4. Spravedlnost činí přírodu plodnou

Tento zřetel spravedlnosti je překvapující – zvláště pro moderního člověka, který spojuje spravedlnost toliko s etikou, tedy se vztahy mezi lidmi.

Hospodinova spravedlnost odpovídá (věřícímu) člověku „činy budícími bázeň“ (*nóra'ót*); nejenže „konejší hukot moří“ (Ž 65,6n), nýbrž činí zemi „velmi bohatou“, zásobuje ji vodou, pečuje o obilí a „odivá louky stády“ (v. 14). Některá starozákonní místa, která někdy nahlížíme pouze v eticko-obrazné rovině, zahrnují i entity přírodní a životně užitkové. Prorok Ozeáš: *Rozsivejte si pro spravedlnost (cedáká), sklizejte pro milosrdenství (chesed), zorejte svůj úhor... Až přijde, svlaží vás spravedlností...* (Oz 10,12). Je zřejmé, že spravedlnost a milosrdenství způsobí nejen obrat v myslích, nýbrž přispějí i hojnou úrodou. Mravní a přírodní tu není násilně odděleno; naopak: změna „v nitru“ odstartuje i uspokojivé poměry v oblasti zemědělství. Jako lidé dneška můžeme vznést husté námitky: teologie a přírodní vědy nemají přece žádnou spojitost.

Bible to však vidí jinak. Je v tom nahrávačkou iluzí alergickou na vědecké výzkumy?

5. Budoucnostní zřetel spravedlnosti

Svatí mužové, karatelé a kazatelé a proroci nejrůznějších stupňů usilovali o spravedlnost, připomínali práva chudých a utlačovaných, hrozili Božími soudy, varovali a upamatovali; vždy znovu však rozpoznávali, že spravedlivé pořádky a základny milosrdenství se zatím nikde a nikdy neuplatnily dokonale, v plné síle a účinnosti. U proroků, jakými byl Ozeáš a Izajáš, nemůžeme přehlédnout důraz na to, že CEDÁKÁ se vlomí do lidského i mimolidského světa v celé své energii teprve v budoucnu. To není v pohledech proroků nic abstraktního. Tito Hospodinovi muži mají na mysli údobí, kdy se uskuteční nové zasnuby Hospodina s jeho kolektivní ženou, totiž (novým) Izraelem, baalovská viróza bude zlikvidována a země odpoví hojností obilí a oleje. Tak to viděl Ozeáš (Oz 2,18–25). V blahé, radost přinášející zvěsti spojené s vítězstvím kypícím synem Davidovým, to je mesiášem, označeným devíti jmény (podle egyptského schématu), ohlašuje Izajáš „pokoj bez konce“ (*šalom 'én-kéc*). Bude to království přesahující hranice Izraele nebo Judy, jež není z tohoto světa, ale je pro tento svět, panství podepřené a jakoby vyztužené *právem a spravedlností (bemišpát úbicedáká) od tohoto času až na věky (mé'attá ve'ad-'ólám)* – Iz 9,6b. To nalézá potvrzení i v Novém zákoně. Autor Druhého listu Petrova ohlašuje Den Páně (*hémera kyriú*), kdy se *vesmír žárem roztaví*, ale ti, *kteří dychtivě očekávají příchod Božího dne* mají výhled světlý, *azurový: podle jeho slibu očekáváme nové nebe a novou zemi (kainús de úranús kai gén kainén)* – 2 Pt 3,10–13. Absolutní spravedlnost tu ještě není,

---

a neprožívají ji ani ti nejryzejší věřící. Ale **očekávání** této spravedlnosti není pouze něco přípravného. Je součástí, a to skvělou součástí budoucí spravedlnosti, již bude požívat člověk, mimolidské stvoření, ba i nový kosmos.

(Předneseno v AKADEMII u sv. Mikuláše 18. 12. 2004)